
Александра Нийић

ТКАНИНЕ И ПРОФАНИ КОСТИМ
У СРПСКОМ СЛИКАРСТВУ XIV И ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XV ВЕКА
-ПОРЕКЛО И РАЗВОЈ СТИЛА

Српски средњовековни профани костим може се посматрати као знак достојанства, положаја, а самим тим и политичке моћи власника. То се односи на одевне предмете који, поштујући правила о кроју, боји и украсима, преузета са византијског двора, имају улогу инсигнија.¹ Раскошним изгледом и употребом скупочених материјала одећа је и обележје друштвеног статуса и материјалне моћи особе која је носи. Уз то, својим стилем костим српских владара и велможа је одраз трендова присутних у моди одређеног времена. Проучавање стила српског световног костима XIV и прве половине XV века на основу представа у сликарству обухватило је порекло појединих тканина, затим изворе и развој основних форми одеће, односно кројева који су провлађивали у овом периоду, као и украса.² Прегледани су портрети владара и властеле као

---

¹ J. Verpeaux, *Pseudo-Kodinos, Traité des offices*, Paris 1966; E. Piltz, *Le costume officiel des dignitaires byzantins à la époque Paléologue*, Uppsala 1994; С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XIV века*, Београд 1994.

² Научници који су истраживали српски средњовековни костим и текстил, у првом реду Јован Ковачевић (Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња балканских Словена*, Београд 1953), а потом Бојана Радојковић (Б. Радојковић, *Примењена уметност моравске Србије*, Моравска школа и њено доба, (Научни скуп у Ресави 1968), Београд 1972, 196-198, 199-201) и Добрила Стојановић (Д. Стојановић, *Тканине*, у: *Историја примењене уметности код Срба*, I том: *Средњовековна Србија*, Београд 1977, 283-313), систематизовали су обимну грађу, која обухвата бројне сликане примере и ретке сачуване тканине и одела, уз проучавање писаних извора, поставивши добре основе за даље изучавање. Новије проучавање српског средњовековног костима: Т. Вулета, *Српски владарски орнаменти у средњем веку. Развој форми на ликовним представљама*, Магистарски рад, Универзитет уметности у Београду, 1996. Костим у оквиру ширих тема: С. Радојчић, *Поредби српских владара у средњем веку*, Београд 1996²; И. М. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*, Београд 1994. Византијски костим: E. Piltz, *Middle Byzantine Court*

Сл. 1. Деспојиница Ана Марија, Лесново, црквица (1349)

Fig. 1. Despot's wife Ana Maria, Lesnovo, the

века. Како је присуство италијанског текстила у Византији и Србији потврђено сликаним⁸ и сачуваним тканинама,⁹ као и писаним изворима,¹⁰ приликом испи-

основни материјал, док су као компаративни коришћени углавном византијски и италијански сачувани текстил и одећа, као и костим у сликарству.

Тканине које су носили владари и властела у Србији стизале су и са Истока и са Запада, преко трговине³ и дипломатских поклона.⁴ Након пада Цариграда 1204. дошло је до опадања византијске индустрије свиле, чији су луксузни производи вековима били међу најтраженијима и у земљама византијског културног круга и на Западу.⁵ Од тог времена до средине XV века византијске радионице су израђивале једнобојне и једноставне свилене тканине са кепер или платненим преплетајем, које су често украшаване златовезом.⁶ Недостатак византијских тканина различитих преплетаја и у више боја у самој Византији и земљама православног Истока је надомештен луксузном италијанском свилом раскошних текстура и боја,⁷ што се одразило на изглед одеће XIV и прве половине XV

Costume, Byzantine Court Culture from 829 to 1204 (ed. H. Maguire), Washington D.C. 1997, 39-51; E. Piltz, *Le costume officiel*; N. P. Kondakov, *Les Costumes orientaux*

à la Cour Byzantine, Byzantion I, Paris - Liège 1924, 7-49; I. Spatharakis, *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, Leiden 1976.. Треба поменути и Б. Цветковић, *Прилози проучавању византијског дворског костима* - ГРАНАТЗА, ΛΑΠΑΤΖΑΣ, ЗРВИ XXXIV, Београд 1995, 143-155.

³ J. Ковачевић, *нав. дело*, 187-188, 197-198, 209; Д. Стојановић, *нав. дело*, 296-297.

⁴ J. Ковачевић, *нав. дело* 183-209.

⁵ R. S. Lopez, *Silk Industry in the Byzantine Empire*, *Speculum* XX, Cambridge, Massachusetts, January 1945, 28-42; A. Muthesius, *Silken diplomacy*, u: *Byzantine diplomacy*, Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge (March 1992), Aldeshot 1992, 237-248.

⁶ K.-P. Matschke, *Tuchproduktion und Tuchproduzenten in Thessalonike und in anderen Städten und Regionen des Späten Byzanz*, *Byzantiaka* 9 (1989), 78-79; H. Granger-Taylor, u: *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, London 1994, 17.

⁷ J. Ковачевић, *нав. дело*, 186, 187-188, 197-198, 208, 209; Б. Радојковић, *нав. дело*,

Сл. 2.
Италијанска
тканина (XIII век;
Берлин)

Fig. 2. Italian
fabric (13th century;
Berlin)

тивања порекла тканина у српском средњовековном сликарству велика пажња је посвећена италијанским тканинама као компаративном материјалу. Порекло сликаних тканина је било могуће пратити на примерима који имају дезен.

На српским фрескама од XIII до XV века често су приказане тканине са дезеном мреже ромбова, у неким случајевима испуњене једноставном шаром унутар ромбова или на укрсницама линија.¹¹ Овај дезен се запажа на сачуваним византијским тканинама од VII-XI века¹² и италијанским из XIII века (ил. 2).¹³ За XIII столеће у Србији може се поменути тканина са мрежом ромбова на сакосу (бордо тканина са окер мрежом ромбова) краља Уроша I у Градцу (пре 1276; јужни зид западног травеја).¹⁴ Као илустрације за XIV век од бројних примера могу се издвојити црвене хаљине са златном мрежом испу-

⁸ J. Ковачевић, *нав. дело*, 188-209; Б. Радојковић, *нав. дело*, 196-198; Д. Стојановић, *нав. дело*, 290-296; Н. Granger-Taylor, *нав. дело*, 17.

⁹ J. Ковачевић, *нав. дело*, 213-218; Б. Радојковић, *нав. дело*, 198; Д. Стојановић, *нав. дело*, 296-297, ил. 33-36.

¹⁰ J. Ковачевић, *нав. дело*, 19-25, 195-209; Б. Радојковић, *нав. дело*, 192, 197; Д. Стојановић, *нав. дело*, 283-290. У српским изворима одећа и тканине најчешће се помињу у различитим списковима и тестаментима, као и у хагиографској литератури: Д. Стојановић, *истио..*

¹¹ J. Ковачевић, *нав. дело*, 188-195, сл. 131-146, 148, 149, 151, наводи примере из италијанског, византијског и српског сликарства, не опредељујући се за порекло тканина са дезеном мреже ромбова у српском сликарству; наводи и сличне коцкасте, односно кариране тканине: сл. 129, 130, 146, 147; ни Д. Стојановић, *нав. дело*, 290, 293, 294, сл. 1, 15, 16, 19, 28, не наводи могуће порекло сликаних тканина са мрежом ромбова у Србији (даје примере тканина из Италије, Египта, Сирије и Ирана из различитих временских периода, као и са српских фресака). Б. Радојковић, *нав. дело*, 196, тканине са мрежом ромбова у српском живопису идентификује као италијанске на основу аналогија.

¹² O. von Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Tübingen (vierte Auflage), 28, Abb. 209-211; L. von Wilckens, *Die textilen Künste von der Spätantike bis um 1500*, München 1991, 27, Abb. 19; Muthesius, *Byzantine Silk Weaving AD 400 to AD 1200*, Vienna 1997, 80, colour pl. 29a-b; L. von Wilckens, *Mittelalterliche Seidenstoffe*, Berlin 1992, 34, Kat. 46.

Сл. 3. Царица Јелена, Лесново, припрати (1349)

Fig. 3. Queen Jelena, Lesnovo, the parvis (1349)

њеном криновима царице Јелене у Матеичу (1355-60; јужни зид наоса)¹⁵ и деспотице Марије Ливерине у припрати Леснова (1349; северни зид) (ил. 1).¹⁶ Код Јелене су љиљани бели, а код деспотице Марије плави и црвени. Из XV века су хаљине кнегиње Милице (црвена са златном шаром) и Вука (плава са белом мрежом ромбова и црвеном и жутом шаром унутар ње) у Љубостињи (1402-1405; западни зид припрате).¹⁷

Пример за мрежу ромбова у византијском сликарству је хаљина са златном шаром на црвеној позадини коју носи дечија фигура, представљена међу портретима над гробом F у спољној припрати цариградске цркве Христа Хоре (после 1330).¹⁸ Одећа са овим дезеном се запажа и на италијанским фрескама XIV века.¹⁹ Могуће је да су тканине са мрежом ромбова у српском и византијском сликарству италијанске, пошто се од XIII до

XV века у византијским радионицама више не израђују вишебојне тканине. Међутим, када је дезен златан, не може са сигурношћу рећи да ли је текстил златоткан или је украшен византијском техником златовеза.²⁰ Да је златовез, осим на нашивцима, рађен и по целој површини тканине-као дезен, показује сачувана бугарска царска одежда из цркве Св. Четрдесет мученика у Трнову (XIII-XIV).²¹

¹⁴ С. Радојчић, *нав. дело*, 27, сл. 21.

¹⁵ С. Радојчић, *нав. дело*, 59, сл. 47; Е. Дмитрова, *Манасџир Маџејче*, Скопје 2002, 185-186, ил. XLI.

¹⁶ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 159-160, ил. у боји 17; С. Габелић, *Манасџир Лесново. Историја и сликарство*, Београд 1998, 169, 171, Т. XLIII, 78.

¹⁷ С. Радојчић, *нав. дело*, 66-67, таб. VIII, сл. 56, 57; С. Ђурић, *Qubostwa*, Београд 1985, 90, 92, ил. IV, V.

¹⁸ Р. А. Underwood, *The Kariye Djami*, 1, New York 1966, 288-292; *The Kariye Djami*, 3, New York 1966, 546-547.

¹⁹ Маеста Липа Мемија у Палацо Публико у Сан Гимињану (1317): С. Н. Weigelt, *Die sienesische Malerei des vierzehnten Jahrhunderts*, Leipzig 1930, 33-34, Taf. 64; Скидање са крета сликара Барне у Колеђати такође у Сан Гимињану: *Исио*, 34-35, Taf. 68.

²⁰ И. Ј. Ковачевић истиче проблем разликовања две технике: *нав. дело*, 196, 213, сл. 159-168, Тб. у боји IX, бр. 7-8.

Осим мреже ромбова, од XIII до XV века у Србији је врло распрострањен и дезен двоглавих орлова у круговима - коластих аздија.²² Присутан је на византијским тканинама из XI и XII²³ и италијанским из XIII века.²⁴ Као пример из Србије XIII века може се навести огртач Стефана Првовенчаног са златним медаљонима на бордо основи у Милешеви (1222-28; у поворци Немањића, на северном зиду припрате).²⁵ Деспот Јован Оливер и деспотица Марија Ливерина у припрати Леснова (1349; северни зид)²⁶ (ил. 1) и капели св. Јована Претече у Св. Софији у Охриду (1347-50; западни зид)²⁷ одевени су у пурпурне хаљине са златним двоглавим орловима у медаљонима који су овичени бисерима. Кнез Лазар и његов син Стефан у Раваници (до 1387; западни зид наоса) су у сакосима са белим и црвеним коластим аздијама.²⁸ Деспот Стефан у Љубостињи (западни зид припрате)²⁹ и Манасији (до 1418; западни зид наоса)³⁰ има одећу од црвених материјала са златним дезеном. О пореклу текстила са коластим аздијама мора се рећи исто што и за оне са дезеном ромбова: када су у питању златни мотиви - не може се са сигурношћу рећи која је техника израде у питању, па стога ни да ли су тканине византијске или италијанске, док су у случају дезена у другим бојама вероватно у питању италијанске тканине.

Мотив звезда,³¹ присутан на сачуваним италијанским тканинама,³² у српском сликарству се примећује на постави огртача (црне звезде на белој основи) Стефана Првовенчаног у Богородици Љевишкој (1307-13; западни зид припрате).³³ Звезде у разнобојним круговима на белој основи има тканина кошуље

²² С. Георгиева, у: Царевград Търнов, 2, София 1974, 404, Обр. 6, 7; История на България, том 3: Втора българска държава, София 1982, илустрација на стр. 204.

²³ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 195-197, набраја примере византијских, италијанских и иранских тканина са дезеном коластих аздија од X-XII века, као и тканине са српских фресака. Као италијанску тканину са овим дезеном идентификује ону на одећи деспота Стефана у Манасији (код Ковачевића погрешно стоји: у Каленићу), са златним дезеном на црвеној основи: 197, таб. у боји IX. Б. Радојковић, *нав. дело*, 197-198, нап. 56, сматра да су тканине са дезеном двоглавих орлова у круговима увек византијске, било да су приказане у српском или италијанском сликарству. О мотиву двоглавих орлова: Д. Стојановић, *нав. дело*, 294-295

²³ О. von Falke, *нав. дело*, Abb. 187, 192

²⁴ *Исџо*, Abb. 248.

²⁵ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 196, сл. 152; Т. Вулета, *нав. дело*, 29-30, цртеж на стр. 28.; С. Радојчић, *нав. дело*, 20, Сл. 12.

²⁶ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 159-160, ил. у боји 17; С. Габелић, *Манасџир Лесново*, 169-171, Т. XLIII, XLIV, 78.

²⁷ Ц. Грозданов, *Охридско зидно сликарство XIV века*, Београд 1980, 62-64, цртеж 9, фотографија 44; И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 157-158, ил. црно бела 53.

²⁸ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 62-63, Таб. црно-бела XLVI; Т. Вулета, *нав. дело*, 66, цртеж на стр. 66, 67.

²⁹ С. Ђурић, *нав. дело*, 92, ил. V.

³⁰ Б. Годић, *Манасџир Ресава*, Београд 1995, 64, 100-104, Сл. 82, 84.

Сл. 4. Италијанска тканина (друга половина XIV века; Кунстџењербемусеум, Берлин)

Fig. 4. Italian fabric (second half of the 14th century; Museum of Applied Arts and Crafts, Berlin)

или доње хаљине коју носи Јован Оливер у Лесновском наосу (око 1346; северни зид).³⁴ Може се претпоставити да су на српским фрескама представљене италијанске тканине са дезеном звезда.

Од материјала са зашиљеним овалима у које су уписана два срца испуњена палметама израђени су хаљина царице Јелене у лесновској припрати (северни зид)³⁵ (ил. 3) и огртач Вука Лазаревића у Љубостињи.³⁶ Обе тканине имају златне мотиве на црвеној основи. Сличан дезен је на одећи у коју су одевени чланови породице ктиторке Теодоре Палеологине (злато на црвеној, а у једном случају на наранџастој тканини) у типичу Линколн колеџа gr. 35 (после 1344; Bodleian Library, Оксфорд)³⁷ и црвеној хаљини са златном шаром коју носи Теодора, жена бугарског цара Ивана Александра у Четворојеванђељу Ивана Александра (1355/56).³⁸ И пурпурни сакос деспота Стефана у Каленићу (1418-27; северни зид припрате) има шпицасте овале као мотив.³⁹ На низу италијанских свила из XIV века присутна је композиција са шпицастим овалима, срцима и листовима винове лозе (ил. 4).⁴⁰ Има и италијанске свиле са дезеном

³¹ Д. Стојановић, *нав. дело*, 291, уз примере са српских фресака, наводи византијске тканине XI-XIII века, шпанске тканине XIII века, италијанске XIII-XIV, без претпоставки о пореклу тканина са дезеном звезда на српским фрескама.

³² L. von Wilckens, *Mittelalterliche Seidenstoffe*, 124-125, Kat. 256 (тканина из XIV века у Kunstgewerbemuseum, Берлин; наведен су и сродни комади италијанских тканина са дезеном звезда, као и тканина у италијанском сликарству).

³³ С. Радојчић, *нав. дело*, 37-38, ил. 69; Г. Бабић, *Божородица Љевишка*, Београд 1975, 59-60, таб. II.

³⁴ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 153-154, ил. на корицама књиге; С. Габелић, *Манасџир Лесново*, 114-116, Т. I, 46.

³⁵ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 159, 160, ил. црно-бела 54; С. Габелић, *Манасџир Лесново*, 167, 169, Т. XLI, 78.

³⁶ С. Радојчић, *нав. дело*, 66-67, таб. VIII, сл. 56, 57; С. Ђурић, *нав. дело*, 90, 92, ил. V.

Сл. 5. Тканина са оџријача ћерке жујана Пејџра Брајана, Бела црква Каранска (1340-42)

Fig. 5. The textile of the cloak of District Prefect Peter Brian's daughter, White Church of Karan (1340-42)

шпицастих овала са палметама, птицама и животињама.⁴¹ Италијанска тканина са сачуване хаљине византијске принцезе из Св. Софије у Мистри (прва половина XV века)⁴² има дезен зашиљених овала са палметама. Са доста сигурности се може претпоставити да су у византијском, српском и бугарском сликарству представљене италијанске тканине са шпицастим овалима, али увек уз ограду да је, када је насликан златан дезен можда у питању златовез под упливом италијанских тканина. Треба поменути да је италијански утицај на византијс-

³⁸ Л. Живкова, *Чети́вероеванџелие царя Ивана Александра*, София 1980, таб. II.

³⁹ D. Simić-Lazar, *Kalenić et la dernière période de la peinture Byzantine*, Skorje 1995, 27, 29-30, fig. II; Д. Симић-Лазар, *Kalenić. Slikarstvo. Istorija*, Крагујевац 2000, 81, ил. III.

⁴⁰ L. von Wilckens, *Mittelalterliche Seidenstoffe*, 122-124, Kat. 249-254 (тканине из Kunstgewerbemuseum у Берлину; наведене су и сродне тканине из других збирки, као и представе тканина у италијанском сликарству XIV века).

⁴¹ Isto, 114, 115-116, Kat. 231, 234-236 (тканине из Kunstgewerbemuseum, Берлин).

⁴² N. V. Drandakis, *La sépulture d'une „princessse de Byzance: donées detouilles“*, in: *Parure d'une princesse byzantine. Tissus archéologiques de sainte-Sophie de Mistra*, Geneve 2000, 27; A. Fiette, *Ensemble archéologique provenant de Mistra. Restaurations et réflexions*, in: *Parure d'une princesse byzantine*, 37, Pl. VI: ill. 13-15, Pl VI/2: ill. 16, 17; M. Martiniani - Reber, *Identification des tissus archéologiques de Mistra: origine et datation*, in: *Parure d'une princesse byzantine*, 87-88; P. Kalamara, *Le costume à Mistra à la fin de la période Paléologie*, in: *Parure d'une princesse byzantine*, 105-106.

Сл. 6. Италијанска ткањина (XIV век; Берлин)

Fig. 6. Italian fabric (14th century; Berlin)

ки златовез примећен на одежди бугарског цара Ивана Александра из цркве Св. Николе код Станичења (1331-71; Народни Музеј у Београду),⁴³ која има царево име и титулу, двоглаве орлове и друге мотиве извезене у врежи.⁴⁴ За тканине на минијатурама у типичу Линколн колеџа може се претпоставити да су у питању италијанске златоткане тканине, а не византијски златовез, пошто злато прекрива велике површине крупних мотива.

Црвене тканине са белим дезеном вреже испуњене птицама од које су начињени хаљина ктитора жупана Петра Брајана и огртач једне од његових ћерки у Белој цркви Каранској (1340-42; северни и западни зид наоса)⁴⁵ (ил. 5) вероватно су италијанске,⁴⁶ пошто је њихов дезен врло сличан сачуваној италијанској свили из XIV века, која је била под кинеским и исламским утицајем (ил. 6).⁴⁷ У хаљине од сличних тканина одевене су и жупанова жена Струја и још две њихове ћерке,⁴⁸ само код њих нема птица, можда због уских делова тканине који се могу видети испод огртача. Тканина Струјине хаљине има шару која је

⁴³ А. Нитић - Ж. Темерински, *Остаци одежде цара Ивана Александра из цркве св. Николе код Станичења*, Саопштења XXXII-XXXIII (2000-2001), Београд 2001, 22.

⁴⁴ О одежди Ивана Александра: Р. Љубинковић, *Црква Свѣтоѿ Николе у Станичењу*, Зограф 15, Београд 1984, 76, 77, 78, 79; С. Габелић, *Прилоѿ љознавања живописа цркве Св. Николе код Станичења*, Зограф 18, Београд 1987, 22-26, 28; А. Нитић - Ж. Темерински, *нав. дело*, 7-25.

Сл. 7. Боџдан и његова жена
Милица, Каленић (1418-27)

Fig. 7. Bogdan and his wife Milica,
Kalenic (1418-27)

откривена само делимично, али је вероватно поново у питању дезен шпицастих овала сачињених од вреже. Тканине са мотивом вреже, присутне на одећи књегине Озре у Св. Николи у Псачи (1365-71; јужни зид крајњег западног травеја),⁴⁹ и кнеза Лазара (сакос) у Љубостињи (западни зид припрате)⁵⁰ идентификоване су као италијанске помоћу аналогија у италијанском сликарству.⁵¹

Дезен вреже са таласастом стабљиком, најчешће двоструком, преко које или уз коју су постављени, углавном крупни мотиви палмета, цветова и листова карактеристичан је за италијански текстил прве половине XV века.⁵² Овакав дезен има и сачувана тканина хаљине из цркве Св. Петра у Новом Пазару (почетак XV века; Народни музеј, Београд).⁵³ Одећу од сличних италијанских тканина срећемо у Каленићу⁵⁴ (ил. 7) и на повељи манастира Есфигмена (1429).⁵⁵ Материјали са таласастом стабљиком насликани су на огртачима

⁴⁵ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 42-44, 208, таб. у боји XI, таб. црно-бела XVIII; И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 140-141, ил. у боји 5, 7, ил. црно-бела 19.

⁴⁶ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 208, текстил из Карана идентификује као италијанску тканину - „типичан талијански скрлет,“ наводећи да су чапље својствене текстилним орнаментима у Италији у XIV-XV веку, као и да за тканине у Карану нема прецизних аналогија.

⁴⁷ О. von Falke, *нав. дело*, 39-40, Abb. 348 (Kunstgewerbemuseum, Берлин), 350 (Берлин), 364 (Дизелдорф); L. von Wilckens, *Mittelalterliche Seidenstoffe*, 116-117, Kat. 237, 238 (Kunstgewerbemuseum, Берлин).

⁴⁸ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 140-141, таб. црно-бела XVIII-XX; И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, ил. у боји 5, ил. црно-бела 19.

⁴⁹ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 172, ил. у боји 21.

⁵⁰ С. Ђурић, *нав. дело*, 90, 92, ил. IV.

⁵¹ Б. Радојковић, *нав. дело*, 196, сл. 18, наводи В. Klesse, *Seidenstoffe in der ital-*

Сл. 8. Јован
Оливер,
Лесново, наос
(око 1346)
Fig. 8. Despot
John Oliver,
Lesново, the naos
(ca 1346)

ктитора Каленића Богдана (бордо са жутим дезеном) и његове жене Милице (светло сиво-зелено са жутим дезеном) на северном зиду припрате, као и на хаљини деспота Ђурђа, горњим хаљинама деспотице Јерине и Кантакузине и на Гргуровој капи на Есфигменској повељи (црвени дезен на бордо или тамно смеђој основи).

Поменућемо још један дезен са великим палметатама са италијанских тканина⁵⁶ који налазимо у византијском сликарству на портретима над гробовима F (после 1330; златни мотиви на црвеној тканини)⁵⁷ и G (пре 1453; тамно плави дезен на светлије плавој основи)⁵⁸ у спољној припрати Кахрије џамије, као и на одећи на портретима у типичу Линколн колеџа (у питању су црвене тканине са златном шаром и једна зелена са златном).⁵⁹ Одећа на фрескама у Кахрије џамији начињена је од италијанских тканина,⁶⁰ што је уочљиво и зато што мотиви нису претрпели византијску стилизацију, а вероватно и она из типика Линколн колеџа, јер су златни мотиви велики.

⁵² O. von Falke, *нав. дело*, 46-47, Abb. 445-457, 461, 463 (Пизанелов цртеж); L. von Wilckens, *Die textilen Künste von der Spätantike bis um 1500*, München 1991, 123, Abb. 135 (тканина из Богородичине цркве у Данциху).

⁵³ Д. Стојановић, *нав. дело*, 297, ил. 37.

⁵⁴ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 197-198, сл. 153, 154, на основу поређења са сачуваним текстилом и цртежима тканина, идентификује тканине на портретима Богдана и Милице као италијански брукат, што прихватају Б. Радојковић, *нав. дело*, 197, сл. 20, 21 и Д. Стојановић, *нав. дело*, 294, сл. 27. D. Simić-Lazar, *Kalenic et la dernière période de la peinture Byzantine*, 30, 31, fig. IV, V; Д. Симић-Лазар, *Каленић*, 84-85, 86, ил. II.

⁵⁵ П. Ивић - В. Ј. Ђурић - С. Ђирковић, *Есфиџменска повеља деспоина Ђурђа*, Београд 1988, фот. 3, 10, 12-14; I. Spatharakis, *нав. дело*, 188, Fig. 140. О сличности тканина у Каленићу и на Есфигменској повељи: Т. Вулета, *нав. дело*, 76; Д. Симић-Лазар, *Каленић*, 86.

⁵⁶ италијанска тканина: O. von Falke, *нав. дело*, Abb. 442 (Бранденбуршка катедрала).

Од сачуваних тканина из средњовековне Србије најпознатије су италијанске од којих су сашивене хаљина кнеза Лазара (1371-89; Музеј Српске православне цркве)⁶¹ и поменута хаљина из цркве Св. Петра у Новом Пазару.⁶² Обе припадају групи свилених тканина под кинеским утицајем, каквих је било много у XIV и XV веку.⁶³ Тканина Лазареве хаљине има дезен са лавовима, палметама, мотивом тај-чи и птицама. У Србији је било и персијског текстила,⁶⁴ што показују сачувани персијски пругасти_брокати с краја XIV века из Пиве⁶⁵ и Студенице.⁶⁶

Када је реч о тканинама, још треба навести и оне украшене по целој површини златовезом. Осим поменутих тканина из Трнова са двоглавим орловима у геометријском преплету,⁶⁷ могуће је да је и хаљина Јована Александра из цркве Св. Николе имала златовез са мотивима у врежи на самој тканини од које је била начињена, а не на нашивцима.⁶⁸ Најпознатији примери у сликарству су већ навођени портети над гробом F у Кахрије џамији са одећом која има породичне монограме у златовезу. Могућа представа златовеза на целој површини тканине у српском сликарству је на хаљини књегинје Милице из Велућа (1371-77; западни зид наоса),⁶⁹ са златном шаром на црвеној основи.⁷⁰ На то би могли указивати разноврсни мотиви у медаљонима окруженим врежом: двоглави орлови, фантастичне животиње и птице.⁷¹

Костим XIV и прве половине XV столећа у погледу основне форме одеће представља одвојену целину у поређењу са XIII веком. У њему доминирају ужи кројеви и декорација у виду трака у златовезу. Хаљине,⁷² за разлику од претходног раздобља, често имају закопчавање целом дужином, а украси у златовезу се најчешће налазе дуж закопчавања, око врата и на доњем

⁵⁷ P. A. Underwood, *The Kariye Djami*, 1, New York 1966, 288-292; *The Kariye Djami*, 3, New York 1966, 546-547.

⁵⁸ P. A. Underwood, *The Kariye Djami*, 1, 292-295; *The Kariye Djami*, 3, 548, 549.

⁵⁹ I. Spatharakis, *нав. дело*, 192-196, 197-198, 204, 206, Fig. 143, 144, 147, 149-151.

⁶⁰ Granger-Taylor, *нав. дело*, 17.

⁶¹ Л. Мирковић, *Haqina kneza Lazara*, Уметнички преглед, књига I, Београд 1937-38, 72-73; Д. Стојановић, *нав. дело*, 296-297, ил. 33-36.

⁶² Д. Стојановић, *нав. дело*, 297, ил. 37 в.

⁶³ O. von Falke, *нав. дело*, 39-40, Abb. 336-363.

⁶⁴ Isto, Abb. 308-310;

⁶⁵ Д. Стојановић, *нав. дело*, 298, ил. 39.

⁶⁶ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 215-216; Д. Стојановић, *нав. дело*, 297-298, ил. 38.

⁶⁷ С. Георгиева, *нав. дело*, 404, Обр. 6; *История на Българија*, том 3, илустрација на стр. 204.

⁶⁸ А. Нитић - Ж. Темерински, *нав. дело*, 17-18.

⁶⁹ Г. Бабић, *Владарске инсигније кнеза Лазара*, О кнезу Лазару, (Крушевац 1971), Београд 1975, 70-73 (књегинја Милица: 72), сл. 4.

делу рукава. Од сачуваних хаљина, које су биле отворене спреда и имале златовез уз закопчавање навешћемо две бугарске - одежду из трновске цркве Четрдесет мученика⁷³ и одежду цара Ивана Александра.⁷⁴

Осим сакоса који се на српским фрескама слика као уобичајени формални владарски костим, још су две хаљине које су ношене на византијском двору епохе Палеолога присутне у српском сликарству - кавацион⁷⁵ и гранаца, односно лапакас.⁷⁶ Описане у Псеудо-Кодиновом спису, обе хаљине су уског кроја, који је, заједно са њиховом раскошном појавом, оријенталног порекла.⁷⁷ Кавацион који потиче од оријенталног кафтана⁷⁸ је туника кратких или дугих уских рукава са закопчавањем спреда, а ношен је са појасом.⁷⁹ Могао је бити украшен рубним тракама.⁸⁰ Од кавациона у српском сликарству могу се навести они у које су одевени кнез Паскач, севастократор Влатко и Влатков син Стефан на ктиторској композицији у Св. Николи у Псачи (јужни зид крајњег западног травеја),⁸¹ који имају дуге рукаве. Кавационе са кратким рукавима носе Јован Драгушин у цркви Св. Ђорђа у Полошком (1343-45; западни зид наоса)⁸² и деспот Јован Оливер у припрати у Леснову.⁸³ Често репродукован пример са византијских минијатура је кавацион великог дуке Алексија Апокавка у Пар. гр. 2144 (око средине XIV в).⁸⁴ Од сачуваних хаљина, по свом уском кроју и закопчавању целом дужином одежда Ивана Александра је могла бити кавацион, али се то не може са сигурношћу тврдити.⁸⁵

Гранаца има прорезе испод пазуха кроз које су се провлачиле руке, док су рукави остајали празни.⁸⁶ Цар је носио без појаса, а рукави су му падали до

⁷⁰ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 60, тб. XLIII; Т. Вулета, *нав. дело*, 105, цртеж на стр. 105, фот. на стр. 106. Ј. Ковачевић за XIV век даје два примера за златовез, пошто су двоглави орлови насликани „преко орнаментисаног текстила“: одећа Ливерине у Леснову и кесарице Кали и њене ћерке Марије у Малом Граду на Преспи (Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 196, сл. 24, 158). Када су у питању женски портети у Малом Граду, за хаљину кесарице Кали се може рећи да има златовез преко дезениране тканине са мрежом ромбова (И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 159, 160, ил. црно-бела 85), док са тканином хаљине коју носи Марија Ливерина то није случај (С. Габелић, *Манасџир Лесново*, т. XLIII, 78.).

⁷¹ Разноврсност мотива се запажа на сачуваном златовезу: Бранковом појасу и хаљини Ивана Александра, за разлику од већине тканина са тканим дезеном, за које су уобичајени мотиви који се понављају.

⁷² О хаљинама: Т. Вулета, *нав. дело*, 125-128.

⁷³ С. Георгиева, *нав. делонав. дело*, 404, Обр. 6, 7.

⁷⁴ А. Нитић - Ж. Темерински, *нав. дело*, 7-25.

⁷⁵ *Pseudo-Kodinos*, 200; кавацион је идентификован код: I. Spatharakis, *nav delo*, видети Index, 269, Fig. 144, 146-151; E. Piltz, *Le costume officiel*, 11, 52, 75, fig. 23, 55, 56, 58-62.

⁷⁶ *Pseudo-Kodinos*, 219; Б. Цветковић, *нав. дело*, 143-155, идентификовао је гранацу - лапакас у сликарству на основу описа Псеудо-Кодина.

⁷⁷ E. Piltz, *Le costume officiel*, 52; Б. Цветковић, *нав. дело*, 147-149.

⁷⁸ E. Piltz, *Le costume officiel*, 52; N. P. Kondakov, *нав. дело*, 19-25; Б. Цветковић, *нав. дело*, 152-153.

⁷⁹ E. Piltz, *Le costume officiel*, 11, 52, 75; Index, 96; fig. 23, 55, 56, 58-62.

⁸⁰ Isto, fig. 23, 55.

глежњева. Дворски достојанственици су носили хаљину истог кроја под називом лапацас, са оба или једним рукавом заденутим за појас.⁸⁷ И гранаца и лапацас су могли имати закопчавање спреда и украсне нашивке.⁸⁸ Најпознатији пример лапацаса у српском сликарству носи млади краљ Урош у Св. Димитрију у Пећкој патријаршији (око 1345; јужни зид).⁸⁹ У лапацасима са косим преклопом на грудима, источњачког порекла⁹⁰ насликани су жупан Петар Брајан у Белој цркви у Карану,⁹¹ као и бугарски властелин Константин у Св. Николи код Станичења (1331/32; северни зид наоса)⁹²

У горње хаљине са рукавима који висе, односно нису заденути за појас,⁹³ обучени су Богданов брат Петар у Каленићу,⁹⁴ деспотица Јерина, њене две кћери и синови Стефан и Лазар на Есфигменској повељи.⁹⁵ Висеће рукаве, али нормалне дужине има хаљина севастократорке Владиславе у Псачи.⁹⁶

Крој који се ређе јавља има убачене клинове, односно цвикле са стране, који иду од испод пазуха до доњег руба хаљине. Такву хаљину носи књегинја Милица у Велућу.⁹⁷ Клинове од пазуха имали су персијски кафтани ношени од око 1300 до почетка XVII века.⁹⁸ Мањи клинови, којих је могло бити више, а убачени су од струка до доњег руба налазе се на монголским капутима са косим преклопом, из истог периода.⁹⁹ Сачувана хаљина кнеза Лазара је цела кројена од клинова (два пута по четири клина за предњу страну и осам клинова за задњу) и шири се звонасто на доле.¹⁰⁰

Ретко су представљане и хаљине са широким доњим делом - сукњом. Јован Оливер је на портрету у наосу Леснова¹⁰¹ одевен у широку сукњу, вероватно доњи део хаљине (чија се дужина не види, пошто је део од висине колена

⁸¹ И. М. Борђевић, *нав. дело*, 172-73, ил. у боји 21.

⁸² *Исџо*, 147-148, ил. у боји 11.

⁸³ *Исџо*, 159-160, ил. у боји 17; С. Габелић, *Манасџир Лесново*, 169-170, Т. XLIV, 78. Оливерова хаљина у припрати одговара кавациону по кроју, који је идентификован код: И. Спатхаракис, *нав. дело*, 195-198, 204, 206, Fig. 146-151; Е. Piltz, *Le costume officiel*, 52, 75, fig. 23, 55, 56, 58-62. По боји - љубичаста, и украсу - вез бисерима, уклапа се у опис кавациона деспота код Псеудо-Кодина, међутим то су кавациони које носи млад деспот (*Pseudo-Kodinos*, 146) или деспот приликом церемоније инвеституре (*Pseudo-Kodinos*, 274).

⁸⁴ Т. Velmans, *Le portrait dans l'art des Paléologues*, Art et société a Byzance sous les Paléologues, Venise 1971, fig. 43, 44; I. Spatharakis, *нав. дело*, 148-151, Fig. 96-97; Е. Piltz, *Le costume officiel*, Fig. 55.

⁸⁵ А. Нитић - Ж. Темерински, *нав. дело*, 19-20.

⁸⁶ *Pseudo-Kodinos*, 219; Б. Цветковић, *нав. дело*, 143-144.

⁸⁷ *Исџо*.

⁸⁸ Одежда младог краља Уроша у Св. Димитрију у Пећкој патријаршији: Б. Цветковић, *нав. дело*, 150.

⁸⁹ С. Радојчић, *нав. дело*, таб. 74; Б. Цветковић, *нав. дело*, 150.

⁹⁰ Б. Цветковић, *нав. дело*, 147-148.

⁹¹ И. М. Борђевић, *нав. дело*, 140, ил. у боји 7; Б. Цветковић, *нав. дело*, 149, таб. са илустрацијама.

⁹² Б. Цветковић, *нав. дело*, 149, таб. са илустрацијама; С. Габелић, *Prilog poznavawa `ivo-pisa crkve Sv. Nikole kod Stani~ewa*, Зограф 18, Београд 1987, 25, Сл. 4

⁹³ Б. Цветковић, *нав. дело*, 152: термин гранаца се не може користити за одговарајући крој хаљине од XV века.

⁹⁴ D. Simić-Lazar, *Kalenić et la dernière période de la peinture Byzantine*, 30, fig. IV; Д. Симић-Лазар, *Каленић*, 85, ил. II.

оштећен). Ђорђе Остоуша Пећпал у припрати у Дечанима (1346/47)¹⁰² има доњи део хаљине, односно сукњу кратку и широку, набрану у струку. Кројеви са широком сукњом, нарочито кратком, источњачког су порекла.¹⁰³ Треба поменути монголске кратке хаљине, од којих је једна горња хаљина - капут са косим преклопом на грудима и набраном сукњом, датована у XIII-XIV в, била на Кристијевој аукцији 2001.¹⁰⁴ У српском сликарству су, осим оријенталних, примећени у мањој мери и утицаји Запада, тј. Италије, и то у кроју женских хаљина са подигнутим струком на Есфигменској повељи (1429).¹⁰⁵

Хаљине на српским фрескама су углавном биле дугачке: мушке изнад или испод чланака, а женске испод чланака; мушких је било и дужине испод колена. Благо су се шириле звонасто од струка на доле или постепено целом дужином. Најчешће уски рукави су били кратки и дуги, а дуги су се закопчавали око чланака низом густо распоређених дугмади. Кратки рукави могли су имати висећи део позади (на хаљинама Јована Оливера и Марије Ливерине у капели Св. Јована Претече у Св. Софији у Охриду¹⁰⁶). На женским хаљинама има дугих рукава који се звонасто шире на доле, левкастог облика. (нпр. краљица Симонида у Краљевој цркви у Студеници (1314),¹⁰⁷ Старом Нагоричину (1316-18)¹⁰⁸ и Грачаници (до 1321);¹⁰⁹ краљица, а потом и царица Јелена на бројним портретима,¹¹⁰ деспотица Ана Марија у припрати Леснова¹¹¹ - **ил. 1**). Левкасти рукави присутни су у византијском костиму од XI века,¹¹² а бројни су примери у византијском сликарству XIV-XV века.¹¹³ Осим већ поменутих закопчавања целом дужином и косих преклопа, било је хаљина са закопчавањем само уз вратни изрез, закопчавања које се протезало до око средине груди или до струка. Одежде су могле имати и различите разрезе у доњем делу, односно шлицеве, у средини и са стране.

Огртачи су, за разлику од XIII века, када су у већини случајева прикопчани аграфом на рамену, најчешће десном, у XIV и XV веку причвршћивани на средини напред.¹¹⁴ Једноставног су кроја, нису широки, а дужина им је или испод колена или око чланака. У већини случајева су украшени рубним тракама које се протежу дуж свих ивица, а некад имају и веће

⁹⁵ П. Ивић - В. Ј. Ђурић - С. Ђирковић, *нав. дело*, фот. 3, 14; I. Spatharakis, *нав. дело*, 188, Fig. 140.

⁹⁶ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 172, 173, ил. у боји 21.

⁹⁷ Т. Вулета, *нав. дело*, 105.

⁹⁸ С. Mellor, *Persian Outer Caftan*, <http://www.geocities.com/kaganate/kaftan1.html>, 2000, илустрација: крој кафтана из последње четвртине XVI века, који је, уз варијације, коришћен од око 1300-1620.

⁹⁹ С. Mellor, *A Mongol Coat*, <http://www.geocities.com/kaganate/kaftan2.html>, 2001, реконструкција кроја изведена је на основу персијских минијатура од 1300-1620.

¹⁰⁰ Д. Стојановић, *нав. дело*, 296-297; Т. Вулета, *нав. дело*, 128.

¹⁰¹ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, ил. на корицама књиге; С. Габелић, *Манасџир Лесново*, Т. I, 46.

¹⁰² И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 151-152, ил. у боји 13.

¹⁰³ N. P. Kondakov, *нав. дело*, 19-30, Fig. 1-12.

¹⁰⁴ *13-14th Century Turco-Mongol-Persian Crossover Coat*, <http://www.geocities.com/kaganate/kaftan2.html>, 2001.

¹⁰⁵ Т. Вулета, *нав. дело*, 113.

нашивке око врата. Огртачи ктитора Вукашина из Руденице (1402-5; јужни зид наоса)¹¹⁵ и Гргура на Есфигменској повељи¹¹⁶ имају прорезе за руке (од испод рамена до испод струка), који се ређе јављају. Гргуров огртач није отворен целом дужином, већ од струка има разрез - шлиц. Огртач који такође има шлиц напред од висине бедара и прорезе за руке је Богданов у Каленићу (ил. 7).¹¹⁷

У XIV и XV веку су основни облици кројева хаљина и огртача, пореклом из касне антике, који су били стално присутни у византијском костиму, прерађени под источњачким утицајем, уз додавање нових форми оријенталног порекла. Карактеристично је да кратки рукави, рукави који висе празни, левкасти и они са разрезима у доњем делу, као и шлицеви на доњим деловима хаљина дозвољавају да се виде доњи делови одеће и тако отварају углавном компактне и затворене форме хаљина уских или благо звонастих кројева.

У српском профаном костиму XIV и XV века међу украсима доминирају декоративне траке и већи нашивци, односно апликације.¹¹⁸ Најчешће су израђени у техници златовеза; има их и везених бисером, као и оних украшених драгим камењем, који су провлађивали у XIII веку. Бројне траке и нашивци израђени у златовезу у српском сликарству уклапају се у тренд присутан у византијским радионицама свиле од почетка XIII века.¹¹⁹ Распоређивани су дуж ивица одела, најчешће вертикалних, затим око чланака (епиманике), на лактовима (роте) и на мишицама (перибрахиони).¹²⁰ Око врата су биле уже траке, шири оковратници (манијаци), као и апликације које се протежу преко попреча. Нашивци који воде порекло са касноантичких туника су роте и табуле на рукавима и доњим деловима одеће, вертикалне траке око вратних изреза (које се протежу и преко груди), као и неки од облика доње бордуре,¹²¹ док је распоред трака уз закопчавање на хаљинама отвореним целом дужином спреда

¹⁰⁶ Ц. Грозданов, *нав. дело*, 62-64, цртеж 9, фотографија 44; И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, 157-158, ил. црно бела 53.

¹⁰⁷ Г. Бабић, *Краљева црква у Свугденици*, Београд 1987, 182, 186, сл. XXXIII, 131.

¹⁰⁸ С. Радојчић, *Порирејни српских владара у средњем веку*, 37-38, сл. 13; Б. Тодић, *Стиро Нагоричино*, Београд 1993, 118-119, Цртеж 21.

¹⁰⁹ В. Тодић, *Грачаница. Сликарство*, Приштина 1999, 108, 130, 170-171, таб. XVIII, сл. 105.

¹¹⁰ Т. Вулета, *нав. дело*, 128.

¹¹¹ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, ил. у боји 17; С. Габелић, *нав. дело*, Т. XLIII, 78.

¹¹² I. Spatharakis, *нав. дело*, 107-110, Fig. 11 (триптих из Кахулија), 70 (Coisl. 70, fol. 1 (2 bis) v.); 208-210, Fig. 155 (Vat. gr. 1176, fol. 11r).

¹¹³ Isto, *нав. дело*, 139-444, Fig. 93 (Ms. Ivoires 100, fol. 2r; Лувр); 185-189, Fig. 136 (Повеља трапезундског цара Алексија III Дионисијату), 139 (цртеж трапезунтске фреске); 192-198, Fig. 143, 144, 146-151 (типик Линколн колеца).

¹¹⁴ О огртачима и горњим деловима одеће у српском владарском костиму: Isto, 124-125.

¹¹⁵ Ј. Ковачевић, *нав. дело*, 69-70, таб. LI.

¹¹⁶ П. Ивић - В. Ј. Ђурић - С. Ђирковић, *нав. дело*, фот. 13;

¹¹⁷ D. SimićLazar, *Kalenic et la dernière période de la peinture Byzantine*, 30, fig. V; Д. Симић-Лазар, *Каленић*, 84-85, 86, ил. II.

оријенталног порекла. Нашивци око врата који иду и преко попрсја, као и доње бордуре често су лучно завршени, што је случај и на сачуваном златовезу са хаљине Јована Александра. Навешћемо неколико примера трака и нашивака у српском сликарству: траке са златовезом на одећи на ктиторским композицијама у Белој цркви Каранској¹²² и Псачи;¹²³ вез бисерима на тракама и нашивцима на одећи деспота Јована Оливера у наосу (ил. 8) и припрати Леснова;¹²⁴ траке и нашивци са бисерима и драгим камењем на одећи деспота Стефана и Вука у Руденици (западни зид наоса)¹²⁵ и деспота Стефана у Ресави.¹²⁶

Сачуване траке украшене техником златовеза су ретке. Трновска царска одежа (XIII-XIV в), чија је и основна тканина украшена златовезом, имала је траке са мотивом ромбова нашивене спреда дуж вертикалних ивица и по доњем рубу, као и манијак у златовезу.¹²⁷ И српски комад - такозвани Бранков појас (средина XIV века; Британски музеј и Ермитаж) за који се сматра да је могао бити појас или рубна трака, израђен је у техници златовеза на црвеној и ружичастој свили.¹²⁸ На њему су у четворолисним оквирима извезени Бранково име и фигуре животиња.¹²⁹ За златовез са одела цара Ивана Александра из Народног музеја у Београду не може се поуздано рећи да ли је био у облику нашивака или је рађен на тканини од које је сашивена хаљина.¹³⁰

Осим златовеза треба поменути и плетене рубне траке које могу имати петље за закопчавање, какви су оковратник и наруквица с Новог Брда који се чувају у Народном музеју у Београду (крај XIV в).¹³¹ Постојале су и другачије позамантеријске траке, ткане комбиновањем различитих преплетаја - као трака на Лазаревој хаљини,¹³² или рађене комбинацијом различитих техника, коришћених у изради чипке и веза - још један оковратник из Новог Брда (крај XIV в; Народни музеј, Београд).¹³³ Поменућемо и траке са костима принцезе из Св. Софије у Мистри (прва половина XV века).¹³⁴

Огртачи и хаљине владара и властеле некад по рубовима имају крзно (хаљина Јована Оливера у наосу Леснова¹³⁵ - ил. 8, и кавариони на ктиторској композицији у Псачи¹³⁶). Није увек јасно да ли су ови одевни предмети само оперважени крзном или су и постављени њиме. На Есфигменској повељи горње хаљине или огртачи свих чланова породице деспота Ђурђа, осим Маре имају крзнене поставе које се виде пошто су крајеви одеће поврнути.¹³⁷

¹¹⁸ О апликацијама: Т. Вулета, *нав. дело*, 129-130.

¹¹⁹ Редак пример трака и нашивака који нису византијски запажа се на огртачу Јована Асена на икони из манастира Мега Спилеон у Ахеји (1350-54): Т. Papamastorakis, *Ioannes „redolent of perfume“ and his icon in the Mega Spelaion Monastery*, Зограф 26, Београд 1997, 65-73, Fig. 1, 3-5.

¹²⁰ Т. Вулета, *нав. дело*, 17, 129, 130.

¹²¹ Isto, 17, цртеж на стр. 18.

¹²² Ј. Ковачевић, *нав. дело*, таб. црно-бела XVIII-XX; И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, ил. у боји 5, 7, ил. црно-бела 19.

¹²³ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, ил. у боји 21-24.

¹²⁴ Isto, ил. на корицама књиге, ил. у боји 17; С. Габелић, *Манасијур Лесново*, Т. I, XLIV, 46, 78.

¹²⁵ С. Радојчић, *нав. дело*, 68-69, сл. 58, 59.

¹²⁶ Б. Тодић, *Манасијур Ресави*, Сл. 84.

У српском профаном костиму XIV и прве половине XV века основне форме и декорација су били пореклом из Византије. Оријентални елементи, присутни у кроју и распореду украса, били су саставни део византијског костима овог периода. Међу дезенираним тканинама истичу се раскошне италијанске свиле, присутне и у Византији, а бројне су црвене тканине са златним дезенима, некад италијанске, а некад украшене византијском техником златовеза. И одећа од италијанског текстила у већини случајева је имала византијску форму и била украшена тракама и другим нашивцима у златовезу. Одећа коју су носили владари и властела у средњовековној Србији је била одраз мешавине култура и утицаја, присутне и у суседној Византији, која је, иако ослабљена и даље служила као узор.

Aleksandra Nitić

**TEXTILE AND SECULAR COSTUME IN SERBIAN PAINTING OF THE 14TH AND THE FIRST HALF OF THE 15TH CENTURY
- THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF STYLE -**

The stylistic research of Serbian secular costume of the 14th and the first half of the 15th centuries, based on representations in painting comprised the origin of particular textiles, the sources and development of the basic forms of the clothing, i.e. the prevailing cuts of the period, as well as the decoration (mostly strips and other sewn on adornments). The portraits of rulers and nobility were studied, together with Byzantine and Italian preserved fabrics and clothes and costume on paintings as comparative material.

For numerous textiles represented on Serbian frescoes and miniature paintings could be, for their designs, presumed or established that they are Italian (the patterns of the rhombs net, roundels with two-headed eagles, pointed ovals; the motifs of stars, tendril, tendril with birds; the pattern of waving stem with palmettes and flowers). It should be said that this is relevant for multicoloured textiles, whilst for the textiles with gold ornaments we can not always claim for sure are they Italian fabrics woven with gold or Byzantine, adorned with goldembroidery on the entire surface of the fabric.

¹²⁷ С. Георгиева, *нав. дело*, 404, Обр. 6, 7.

¹²⁸ Н. Granger-Taylor - Z. Gavrilović, у: *Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, 208-211 (Cat. No. 225), са литературом.

¹²⁹ Isto, 210

¹³⁰ А. Нитић - Ж. Темерински, *нав. дело*, 17-18, 19.

¹³¹ Д. Стојановић, *нав. дело*, 299, сл. 43.

¹³² Isto, 299, сл. 41.

¹³³ Isto, 299, сл. 42.

¹³⁴ Паруре д'уне принцесе бузантине, Пл. VII/9: илл. 14.

¹³⁵ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, ил. на корицама књиге; С. Габелић, *Манасијир Лесново*, Т. I, 46.

¹³⁶ И. М. Ђорђевић, *нав. дело*, ил. у боји 21, 22, 24.

¹³⁷ П. Ивић - В. Ј. Ђурић - С. Ђирковић, *нав. дело*, фот. 3, 14; Т. Вулета, *нав. дело*, 75-76, 113.

Regarding the basic form, costume of the 14th and the first half of the 15th centuries represents a separate whole in comparison to the 13th century. It features tight cuts and decoration in the shape of the bands and larger sewn on ornaments. The dresses are frequently buttoned along the whole length in the front, with goldembroidery beside closing, around the neck and wrists. There are also crossover robes. Tight cuts with buttons in the front and crossover dresses are of oriental origin. The most of the robes were long; some of the mail dresses had over or under knee length. Robes had „A“ shape along their whole length or from the waist downwards. Long and short sleeves were narrow mostly; on female dresses some had the form of corset.

Beside sakkos, there are two identified robes worn at the Byzantine court of the Palaiologoi epoch present in Serbian painting - kabbadion and granatza, namely lapatzas. Both of them of oriental origin, cut narrow; granatza with hanging sleeves. Less habitual are the cuts with inserts in the shape of wedges, as well as those with wide, short skirt that can be found in Persian and Mongol costume. Except oriental, the minor influences of the West, i.e. Italy were observed in the costume in Serbian painting, in the cut of the female dresses with elevated waist.

The cuts of sleeves and slits on the lower parts of dresses allow undergarments to be seen and in that way open mostly closed shapes of the dresses. Cloaks have simple cuts, they are fastened in the middle in the front and they are not wide. In the most cases cloaks are adorned with borders along all edges and sometimes have larger sewn on ornaments around the neck.

The basic forms and decoration in the Serbian profane costume of the 14th and the first half of the 15th centuries originated from Byzantium. The oriental elements present in cuts and the disposition of the decoration, as well as the usage of the Italian textiles, were the integral parts of the Byzantine costume of the period.